

«Skutkové předkův buďtež chloubou
výstrahou potomkům.»

Pohled do doby minulé. Úkol dějepiscův.

Až do roku 1620 byl stát český co do politického zřízení státem stavovským, co do náboženství státem protestantským, co do jazyka státem českým. Není tím řečeno, že nebylo za této doby v zemi katolíků, a že nebylo v ní také obyvatelstva jiného jazyka než českého, nýbrž má býti naznačen jen všeobecný ráz doby, jak vskutku byl a jak se současným i pozdějším pozorovatelům jevil. A tu není pochybnosti, že protestanté (t. j. dle našeho pojmu luteráni a bratři) tvořili velikou majoritu obyvatelstva *) a určovali ráz země rozhodněji, než nepatrný poměrně počet katolíků a katolická dynastie, v zemi častěji nepřítomná. Co do jazyka není rovněž pochybnosti, že před r. 1620 byl v zemi hojný počet nečechů, či konkrétněji řečeno obyvatelstva německého; ba bylo ho nepochybně v Čechách již před katastrofou bělohorskou více, než dle dosavadní theorie, — že totiž teprv po 30leté válce začala se vlastní

*) Viz o tom ku př. statistické doklady Fr. Dvorského ve Sborníku Historickém II. 280—288.

germanisace země, — jsme se domnívali. Ale přes to, jazykem sněmů, soudů, desk a veřejné správy, pokud o ní v této době mluvíti lze, byla čeština. Faktum tomuto neodpírala ani ta města česká a moravská, kteráž touto dobou byla německá, ba ani země skoro úplně německé jako bylo Slezsko i obě Lužice, tehdáž ke koruně české přivtělené. Nebo i s těmito vedlo se dopisování a jednání zhusta po česku. Jen v mezích vlastní, od stavů a zřízení zemského neodvislé, moci panovnické měl král volnost řídit se co do jazyka zásadami vlastními a tím, co jemu bylo příjemnější. A tudy v úřadech toliko osobě panovnické podřízených již téměř celé století před r. 1620 na venek zavládla dvojazyčnost, uvnitř pak jazyk, jemuž panovník rozuměl, t. j. němčina.

Z tohoto stručného náčrtku jest patrné, že v době předbělohorské stát český co do náboženství měl ráz protestantský a co do jazyka český. — Že země koruny české v téže době byly státem stavovským, to zvláště vykládati netřeba, protože jest věc samozřejmá a od nikoho nepopíraná.

Po r. 1620 a událostech po tom následujících naše země přestaly do veliké míry býti státem stavovským, přestaly býti státem co do jazyka jen českým, a úplně přestaly býti státem protestantským. Tento obrat, či lépe řečeno převrat, nebyl ani dílem okamžiku, ani jedné ztracené bitvy, nýbrž připravoval se ode mnohých let, jakož v následujících řádcích vyložíme.

Podstata stavovského státu a stavovského zřízení spočívala v tom, že moc panovnická nebyla svrchovaná a neobmezená, nýbrž že král o vládu a správu státu se s někým dělil, čili byl ve své moci od někoho obmezen. Ale, kdežto v moderních státech ústavních obmezená jest moc vladařská zastupitelstvem ode všech

téměř tříd obyvatelstva voleným, ve státě stavovském obmezovaly panovníka jen jisté privilegované třídy, kterým říkalo se stavové. Byli to v době předbělohorské v Čechách páni (vyšší šlechta), rytíři (nižší šlechta) a královská města, na Moravě pak vedle nich také ještě vyšší svobodnými statky obdařené duchovenstvo, jakožto zvláštní stav. Kdo k těmto privilegovaným třídám nenáležel, a to byla zajisté preveliká většina národa, ten v stavovském státě byl bez politických práv a tudíž vůči všemu potlačování se strany vyšších bezmocen.

Stavovské zřízení a stavovské státy vyvinuly se ve středověku v celé Evropě. A všude také již v samých počátcích anebo později vedl se mezi mocí panovnickou a mocí stavovskou boj o to, komu více práva a více vlivu na vedení státu přísluší. Ve všech státech evropských pozorujeme tytéž zjevy: někdy panovník dovedl se vyvýšiti nad stavy, jindy stavové nad panovníka a zřídka kdy mezi oběma stranama byla taková rovnováha, kteráž by byla zabezpečovala spravedlivé dělení moci státní mezi panovníkem i privilegovanými třídami a tím klidný rozvoj stavovského zřízení. V bojích mezi mocí panovnickou a mocí stavovskou pozorovati bylo skoro bezvýminečně, že státu na venek i uvnitř vedlo se lépe, když moc panovnická nabyla převahy nad stavy, což bylo docela pochopitelné, protože z pravidla jen panovníci vynikajících darů ducha a velké energie toho dovedli, aby platila vůle jejich více než privilegie stavovské, a ti pak také měli potřebné schopnosti k povznešení svého státu.

Z tohoto poznání začalo se odvozovati učení, že neobmezená moc panovnická jest státu prospěšnější nežli obmezená, a při praktickém provádění tohoto učení v celé řadě států přišlo

k prudkým bojům proti té části stavů, kteráž moci panovnické byla nejnebezpečnější, t. j. proti mocným a bohatým rodům šlechtickým. Panovníci, jimž theorie o absolutní moci se záhy dobře líbila, opírali se z pravidla při praktickém její provádění o nižší šlechtu a měšťanstvo proti rodům mocným, a s touto pomocí podařilo se dosti záhy v několika zemích provésti převrat od státu stavovského (obmezeného) k státu absolutnímu s panovnickou mocí buď úplně nebo z největší části neobmezenou. V převratu tomto vítán pokrok, protože vláda jednoho, a byť i tyran, pokládána za lepší, nežli vláda několika set tyránek malých.

Není pochyby, že v boji proti zřízení stavovskému bylo mnoho interessů osobních a dynastických, jako spatřujeme jmenovitě v Itálii; ale byli také panovníci, kteří zlomení moci stavovské pojímali z vyššího, svrchu naznačeného, stanoviska, kteří byli si vědomi vladařských povinností a hlavně proto stavovství chtěli odstraniti, aby mohli se státi bezprostředními a pravými pány i krály celého svého národa, a aby povznášejíce moc vlastní, povznesli také moc státu a blahobyt obyvatelstva jeho. — K panovníkům tohoto druhu počítal se na příklad *Ludvík XI.*, král francouzský (1461—1483). Přese všechny velmi nepěkné vlastnosti jeho, upříti nelze, že zlomil moc vysoké šlechty, zvrátil poměry feudální a stal se zakladatelem státu v moderním slova smyslu. Není potřebí, leč srovnati tehdejší zbědovanou říši německou s Francií, jak utvořil ji na základech svých předchůdců *Ludvík XI.* srovnati politickou moc, hospodářský význam, vědecký a umělecký vývoj státu *Ludvíkova* s troskami slavného kdysi římského imperia národnosti německé, aby každému bylo jasno, jak ohromný pokrok spočíval v povznešené moci královské a v absolutismu panovnickém takto

míněném. — Filip de Comines, důvěrný rádce Ludvíka IX. a důvtipný spisovatel dějin doby jeho, stal se mužem světovým, a kniha jeho*) takřka písmem svatým pro všechny dvory a říše, jimž provedení absolutismu bylo ideálem.

V Čechách vyvíjely se poměry nejinak. — Také zde přišlo k bojům mezi mocí panovnickou a stavovskou, také zde povznesená moc panovnická značí vždy lepší periody dějin našich. Ze starších dob známy jsou snahy Přemysla (Otakara) II. o zničení moci vysoké šlechty a povznesení stavů nižších, jmenovitě městského. Právě snahám těmito padl potom král za oběť. — Požehnanou pro všechny časy zůstane památka na vládu Karla IV. Vyvýšená moc jeho, spojená s výtečnými vlastnostmi vladařskými, zastiňovala moc stavovskou sice úplně, ale nezrušila ji, nýbrž hleděla jen přivést do jakési pravé rovnováhy k moci panovnické. Vláda Václavova znamená však v tomto směru nešťastný obrat. — Po válkách husitských, když podařilo se obyvatelstvu královských měst povznést se za třetí stav zemský, byla doba k tomu velmi příhodná, aby provedla se, neli více, aspoň rovnováha mezi pokleslou mocí panovnickou a příliš velikou mocí stavů vyšších, jmenovitě stavu panského. I pokoušel se o to král Jiří Poděbradský, současník Ludvíka XI.

Pohlížíme-li ze všeobecnějšího stanoviska na vládu Jiříkovu, na snahu jeho po stycích s Francií, na národohospodářské pokusy jeho dle tehdej-

*) Chronique et histoire contenant les choses advenues durant le règne du roy Louis XI. 1464—1483. — Vydáno mnohokrát za sebou od r. 1523 až na naši dobu. Do latiny přeložil dílo Cominesovo proslulý Joh. Sleidanus a vydal je 1545. O císaři Karlovi V. (bratru Ferdinanda I.) víme bezpečně, že Cominesův spis (patrně vydání z r. 1523) patřil k zamilovanému jeho čtení.

šího vzoru francouzského, nemůžeme ubrániti se přesvědčení, že v jistých snahách a cílech byla mezi Jiřím a Ludvíkem XI. veliká podobnost. A vezmeme-li v úvahu oblibu Ludvíka XI. u měšťanů francouzských i srovnáme-li ji s důvěrnými ba až tklivými zápisy našich městských knih, kde chudému králi Jiřímu propouští se odúmrtí, půjčují se mu peníze, odpouštějí dluhy a činí odkazy, nelze nám neznamenati, že i v této stránce městský stav v Čechách viděl v Jiřím „krále svého,“ jako Pařížané v Ludvíkovi XI. Jen velmožní páni ve Francii nebyli spokojeni, protože král jich radami se nespravoval, nýbrž jak pravili, „celou radu na vlastním koni sebou nosil.“ Osnováno spiknutí za spiknutím, hledána pomoc a spojenectví v cizině, — z čehož vznikl boj a v boji tom francouzský feudalismus podlehl moci královské. K papeži ovšem páni francouzští nemohli, protože Ludvík XI. byl katolík pravověrný.

V Čechách boj o svobody zemské, to jest o výsady stavu panského, proti Jiřímu Poděbradskému počal tímtež způsobem, a při podpoře, kterou měl král v nižší šlechtě i v měšťanstvu, byl by také tak skončil. Avšak páni čeští, když nesvedli nic nářkem, že jde o jich svobody, dovedli boji, kterýž jim nastal s králem o principy politické, dáti ráz boje náboženského, neboť Jiří byl husita a kacír. — Tím nabyli spojence v Římě a u okolních pánovníků katolických, čímž osud opravných snah v zemi na dobro byl rozhodnut. Neboť od toho okamžiku, kdy byl Jiří stížen kletbou církevní a místo vnitřního boje o přiměřené opravy státního života, musil podniknouti novou válku náboženskou, bylo reformám konec. Nikdo tehdy netušil jakého nešťastný obrat tento nabude významu. Teprve my to chápeme, poněvadž dějinný vývoj zemí našich učí nás, že král Jiří

byl jediný panovník český, který by byl provedl politické reformy ve smyslu tehdejších, — t. j. potřebné povznesení moci panovnické a trvalé zlomení přílišné moci stavovské — bez násilných převratů a bez nejcitelnějšího poškození životních podmínek našeho národa.

Co po smrti krále Jiřího se v zemích našich dalo, možno říci krátce. Kdežto na jihu a západě evropském toho času porušena byla rovnováha mezi mocí panovnickou a stavovskou ale tak, že panovníci a státové jich zmohutněli, kdežto stavovství pokleslo, v našich zemích (a také v Uhrách) provedl se proces opáčný: stavovství sesílilo měrou před tím neslýchanou, a moc království octla se v největším ponížení. Jaké to mělo následky, jest obecně známo. Stát na venek upadl v nevážnost a opovržení, uvnitř pak daremným hospodářstvím pánů stavů stal se neschopným k provedení jakýchkoliv oprav i pokroků. Stará prostota mravů a způsobů vymizela, místo její zaujala prostopášnost a neupřímnost, kteráž nejvíce se jeví v korespondencích té doby. Jako jindy uměli Čechové vyjádřovati se prostě a pádně, tak teď virtuosní fráse o svobodách tohoto království a lásce k jazyku sloužily za zástěru pro nepočetné skutky, zejména nešetrné a podvodné zacházení s korunním jměním a s berněmi na potřeby zemské.

Doba tato — konec XV. a počátek XVI. století — označena jest velikými objevy nových, neznámých dosud zemí a pomořských cest, kteréž rázem daly jiný směr všemu obchodu a průmyslu; doba tato způsobila veliké proměny na poli vědy a umění, a tudíž úplný skoro převrat dosavadního názoru světového: ale naše království k pochopení a využitkování toho nalezeno bylo nepřipravené. A to proto, že moc královská byla v největším úpadku, a stavové, kteří

jménem krále v zemi vládli, měli smysl jen pro své obohacování a pro rozšíření svých svobod stavovských; pro jiné státní úkoly vlády výlučně stavovské neměli pochopení a schopností, ani v Čechách a na Moravě, ani nikde jinde. — Co jen města královská ztratila, když v době obecného převratu průmyslového a obchodního, musila se zabývatí výlučně jen spory s vyššími stavy o vaření piva a jiná práva svá! — Čechům toužícím tehdaž po vzdělání a po jakémkoliv spojení se světem bez toho rozdíl ve víře působil veliké obtíže, a přemáhati je bylo stejně těžko v Němcích, ve Francii, nebo v Itálii. A když potom ani v domově vlastním státní správa na žádné straně nedovedla hověti potřebám času, jest pochopitelné, že mnozí z nejlepších mužů doby té (jako p. Vilém z Pernšteina) viděli v duchu království káceti se do nevyvratné záhuby.

Nedošlo sice až k těmto koncům, ale další vývoj dějin českých ukazuje, že doba stavovské nadvlády a zlořádů v zemi měla pro Čechy i Moravu dalekosáhlé následky. Neboť v téže chvíli, kdy v západních říších moc stavovská ustoupila do pozadí na prospěch silné moci vladařské a pevné jednoty státní, u nás theorie o všemohoucnosti stavovské dostoupila nejvyššího vrcholu a stát při praktickém její provádění ovládnán byl zpupnou oligarchií, kteráž vůči moci panovnické již od současníků byla charakterisována slovy: „ty jsi naším králem, ale my jsme tvými pány.“ — Poohlédneme-li se po dějinách států evropských, vidíme, že ve všech říších, v nichž stavovství nabylo převahy, došlo k oligarchii, a vidíme zároveň, že všechny takové říše octly se v úpadku politickém, mravním i hmotném. Potřebí vedle Čech za doby Jagellonské podívati se na Uhry, Polsko i na tehdejší říši německou, a nalezneme pro své tvrzení dokladů co nejhojnějších.

Neblahé následky šlechtické oligarchie v Čechách jeví se, hledě k budoucnosti, přede vším v tom, že vědomí o svrchovanosti stavovské příliš se zakořenilo, že stalo se nejen podstatnou částkou zřízení zemského, ale také mocnou pákou pro všechny možné interesity osobní a hmotné. V těchto okolnostech každý pokus o jiný poměr mezi mocí panovnickou a stavovskou vedl nutně buď k revoluci nebo k násilnému převratu. Símě zaseté u nás v době Jagellonské vzrostlo v XVI. století ve velký strom a v XVII. věku uzrálo na něm zhoubné pro náš národ ovoce.

Reakce proti stavovské oligarchii vznikla v Čechách, jak povědomo, již za doby Jagellonské. Mezi šlechtou domácí našli se mužové, jimž prospěch státu a vlasti více vážil než interesity osobní. Tito mužové chtěli proti vůli svých přátel stavovských provést restauraci moci královské a tím povznést zemi z úpadku. Palacký nazval je stranou vlasteneckou. Pokusy mužů těchto o nenáhlý a nekrvavý převrat, pomocí Marie, manželky krále Ludvíka, zakrněly v samých počátcích, pro nedostatek energie u krále Ludvíka a pak ovšem pro předčasnou jeho smrt. — Při novém osazování trůnu českého, které po smrti rodu Jagellonského nastalo, jeví se nad jiné, k jakému mravnímu úpadku přivedeny byly Čechy za doby stavovského nadvládní. Potřebí jen porovnat, s jakou nezištností se volil v Čechách ku příkladu král Jiří i Vladislav a jaký systém svatokupecký nastal při volbě r. 1526. — Straně vlastenecké šlo o to, aby zvolen byl panovník, který by zavedl v rozervané zemi pořádek, a poněvadž mezi tehdejší šlechtou, na dvě rozpoltěnou, marno bylo hledati muže duševními vlastnostmi a mravností povahy nad jiné vynikajícího, obracela zraky k arciknížeti Ferdinandovi, vladaři v zemích rakouských,

který před nedávném podal pořádný doklad panovnícké energie. Ale tato strana byla v zemi v menšině a v nejvyšších úřadech zemských byla nevelmi zastoupena. Největší část ostatní šlechty rozuměla pak svobodě volby po vzoru voleb císařských v říši německé: ten totiž kandidát byl svobodně zvolen, kdo nejvíce slíbil a nejvíce platil. Vedle toho chtěli oligarchové míti i na příště zajištěné ponížení moci královské a svrchovanost stavovskou. V tom smyslu vypracována volební kapitulace.

Není úkolem těchto řádků líčiti volební boj o korunu českou; postačí říci, že dosahu této události nebyl si tehdy vědom nikdo a že, s výminkou několika šlechticů, jimž vskutku šlo o povznešení kleslého království, veliká většina stavů i tento nejdůležitější akt státní nedovedla jinak pojímati, než se stanoviska svých interestů stranických a hmotných. — Po dlouhých spletitých intrikách, zvolen byl konečně 23. října 1526 svrchu vzpomenutý arcikníže Ferdinand. — Nový král český stal se zakladatelem dynastie, kteráž v mužské posloupnosti vládla u nás až do r. 1740, v ženské pak posloupnosti (jakožto rod Habsbursko-lotrinský) panuje až po dnešní den.

Král Ferdinand I. byl rodem Němec, vychováním Španěl. Otec jeho slul Filip (Slíčný) a byl synem císaře Maximiliána I., matka sloula Johanka a byla původu španělského. Otce hoch téměř nepoznal, matku viděl častěji, ale jakožto ubohou paní, kterouž bolest nad ztrátou manžela přivedla k šílenství. Mladý Ferdinand vychován byl na dvoře děda svého Ferdinanda, krále Aragonského a Kastilského. Přišel do školy výborné. Aragonský král byl mistrem v zánovním tehdy umění kabinetní diplomacie, a byl nejprvnějším představitelem idee o povznešení moci vladařské na útraty moci stavovské. Když s manželkou svou Isabellou Kastilskou nastoupil trůn,

shledal v Kastilii majetek státní rozchvácený v rukou velmožů, autoritu vlády a soudů podlomenou, šlechtu ve strany, kteréž válkou se potíraly, rozštěpenou; nikde nebylo spravedlivosti, nikde míru. Každý šlechtic na svém hradě dělal co chtěl a hubil zemi, kam až moc jeho sahala. V tom Ferdinand a Isabella způsobili radikální obrat. Lid obecný získán přísným bděním nad soudy a bezohlednou spravedlivostí, statek státní po dobrém i násilím vrácen koruně, zemi dáno pevné zákonodárství (na základech práva římského) a politická moc šlechty trvale i dokonale vyvrácena. Jest známo, že proslulý Machiavelli jednu významnou kapitolu spisu svého „Il principe“ (kníže) věnoval za tyto skutky Ferdinandovi Aragonskému. — Není pochyby, že v boji absolutní moci proti privilegiím a moci stavovské zahynula také mnohá dobrá věc, ale ve Španělsku zmohutnění koruny pokladáno právem za jediný spásný prostředek, za jediný lék proti nesnesitelným poměrům, do nichž země byla přivedena šlechtickou oligarchií.

V tomto ovzduší narodil se a žil prvních 17 let svého života syn Filipův Ferdinand I. To co jsme krátce načrtli, vnímavý duch jinochův slyšel, viděl, a částečně prožil se všemi podrobnostmi. I jest pochopitelné, že tyto první dojmy v mladé mysli utkvěly trvale a nesmazatelně. K nim přidružil se smysl pro střídmost, šetrnost a práci, kteréžto ctnosti na dvoře španělském byly tehdejší domovem, a pak konečně pevné, ohnivé přesvědčení náboženské ve smyslu rozhodně katolickém.

Tedy nejen Comines a Machiavelli, ale hlavně Ferdinand Aragonský i veliký ministr jeho kardinál Ximenes, a konečně životní zkušenost i vlastní názor při praktickém provádění absolutistických zásad ve Španělsku, učinili z Ferdinanda I. panovníka docela opácného přesvědčení, než jaké zastá-

vala většina českých stavů, kteráž ho na trůn povolala. Tento kardinální rozdíl mezi názory stavovskými a přesvědčením Ferdinanda I. nebyl v Čechách neznámou věcí. Věděl o se dobře, jak mladičský panovník ostře zatočil s nepokojnými stavy rakouskými v Novém Městě za Vídní, dada r. 1522 popraviti náčelníky stavovského hnutí proti moci panovnické. Byl-li přes to Ferdinand I. přece na trůn český povolán, jest to důkazem, jak u jedněch veliká byla touha, po panovníku, který by také v Čechách učinil pořádek, a jak u druhých (a sice právě u horlivců pro svobody stavovské) hmotný zisk za daný hlas zvážil v rozhodujícím okamžiku všecku jejich politickou moudrost.

* * *

Ferdinand I., nastoupiv vládu v zemích českých, shledal zde s nápadnou shodou skoro tytéž poměry, za jakých kdysi děd jeho Ferdinand a bába Isabella ujali se vlády v Kastilii. Užíval také k nápravě (ve smyslu svých zásad) týchž prostředků. Silnější vláda na stavy, pevně vůli královské již dávno odvyklé, velmi účinkovala. Zprvu nastal zmatek a ústup. Ale brzo oposice stavovská se soustředila. Ferdinand I. měl postavení těžké. Líšil se od veliké většiny stavů nejen v základním pojmání otázky o zřízení státním, ale byl také jiného jazyka a jiné víry nežli většina jeho poddaných. Jak snadno bylo třídám bojujícím výhradně za privilegia stavovská, smísiti snahy své s bojem o jazyk a náboženství! Tím snadněji, čím více vláda královská v těchto stránkách se dopouštěla vážných chyb. Následkem toho konflikt mezi dvěma různými názory o způsob vlády, přirostl se zároveň v boj náboženský a národostní. Jedno faktum jest při tom zvláště pozoruhodné. Lute-

rání a bratří mezi stavy, to jest ti, kteří o sobě pravili, že hájí ideu pokroku ve věcech náboženských, utkvěly politicky na stanovisku stavovsko-středověkém, t. j. velmi konservativním; katolický dvůr a nepatrný v zemi počet katolických šlechticů, kteří v náboženství zůstávali konservativci, politicky hájili zmohutnění koruny a snížení moci privilegovaných tříd, tedy ideu, která v celé Evropě platila za pokrokovou. — Tak pomátla se stanoviska nejen u nás, ale také v jiných zemích.

Zjevně vypukla bouře revoluční v Čechách r. 1547. A tu se také ukázala pravá podstata věci. Stavové, kteří toho roku odepřeli táhnouti s králem do Němec proti nábožensky příbuznému spolku Šmalkaldskému, sestoupili se v Praze v samozvaný sněm a usnesli se o 57 artikulích, které, v naději na porážku krále v Němcích, mínili prosaditi a učiniti základem pro celou potomní správu státní v zemi. Z těchto článků viděti, oč vlastně stavům běželo. Bouře r. 1547 vznikla z podnětu náboženského; každý by tudíž očekával, že tato stránka bude se jeviti hlavně neli výlučně v člancích stavovských. Ale právě naopak. Artikulů náboženských jest ve snesení stavovském velmi málo; největší část jeho naplněna jest žádostmi politickými. Nelze popírati, že nejedno z přání stavovských dalo by se dobře hájiti a uvésti i v souhlas s principem královským o zmohutnění koruny; ale veliká většina článků, dotýkajíc se dědičnosti trůnu, soudů zemských, poměru mezi králem i sněmy a vojenské moci, měla uzákoniti v Čechách šlechtickou republiku nejhoršího druhu, jako pověstná Pacta conventa z r. 1573 učinila v Polsku na záhubu této země.

V Čechách nepřišlo k tomu. Stavové ve skutečích válečných (jakožto pomocníci spolku Šmalkaldského) ukázali se liknavě i zbaběle, a král se

z Němec vrátil jako vítěz. Ferdinand I. měl teď v moci mnoho, ba všechno. Mohl provést obrat dle ideí svých jedním rázem. On tak neučinil, z několika příčin. Potrestal jen náčelníky vzpoury a zničil hmotné postavení královských měst. Sledoval snad i v tom způsob kastilský, kdež již od polovice XV. století dle principů hraběte Luny dokračováno proti městům se vši rozhodností. Aspoň celý způsob Ferdinandova chování proti pokořenému vzbouření českému v celku i jednotlivostech živě upomíná na události ve Španělech, když zde po bitvě u Villalaru (1521) pokořeno bylo demokratické (či spíše demagogické) povstání měst. — A ve Španělech zrovna tak po r. 1521, jako v Čechách po r. 1547, vyšší stavové z úpadku stavu městského v krátkozrakosti své se radovali.

Obmezování moci stavovské dělo se po r. 1547 ponenáhlu ale promyšleně. K tomu mísily se idee o vládě ústřední. — Nesmíť se zapomínati, že Habsburkové nevládli jen v zemích koruny české, nýbrž také v Uhrách a v dědičných zemích rakouských. Touha panovníků po utvoření jistých všem těmto zemím společných úřadů byla tudíž pochopitelná. Základ k nim položil Ferdinand I. Vedle principů o zmohutnění koruny vystoupila tím na povrch také snaha centralisační. V počátcích svých nebyla nebezpečná; již proto ne, že panovníci pro špatný stav finanční a neustálé války s Turky byli od stavů, co berní se týkalo, dosti odvislí a nemohli záměry své vykonávati rychle a bezohledně. V této okolnosti spočívala naděje na kompromis mezi ideami stavovskými a absolutisticko-centralistickými, k němuž ostatně již události r. 1547 samy sebou ukazovaly a vésti měly. V 16. století byl takový kompromis v Čechách možný.

Ale ovšem kompromis, na vzájemné potřebě a doplňování se obou směrů založený,

předpokládal, že mezi tehdejšími stavy českými nacházejí a najdou se mužové vysokého politického a státnického rozhledu, jichž není tajno, jaký myšlenkový a po něm politický převrat udál se v Evropě od druhé polovice XV. století, a kteří pochopili, co za těchto změněných okolností z ideí stavovských pro budoucnost udržeti a hájiti se více nedá. Tací mužové byli by musili také uvažovati, že od r. 1526 země koruny české staly se částkou velikého svazku zemí, od téhož panovníka ovládaných, což nutně bylo by vedlo k pevným a určitým důsledkům ve příčině obávané centralisace.

Šlechta česká naplněna úvahami tohoto druhu, byla by musila přihlížeti k tomu, aby si zjedнала veliký vliv při dvoře, což bylo jí mnohem snáze možno, nežli šlechtě rakouské nebo uherské, protože dvůr po celé šestnácté století nejčastěji a nejvíce sídlil v Praze. Při něm bylo vždy něco rádců, kteří, znajíce neobmezenou vládu v zemích západních, doporučovali tento systém také v Čechách. Šlechta česká byla by měla vůči tomu s ideou kompromisní snadné postavení, poněvadž panovníkům na nějakém dorozumění se stavy z příčin finančních mnoho záleželo. — Dále bylo nutno, aby šlechta nějakým způsobem dovedla zjednati si oblibu v širších vrstvách lidu, což moudrou činností sněmovní snadno docíliti se dalo.

Ale v XVI. století marně patráme po takovýchto zjevech ve šlechtě české. Neviděti ničehož o politické a státnické zralosti, kteráž by byla dovedla najíti prostředek ku smíření různých ideí, cestu ke dvoru a cestu k národu. Místo politické zralosti vidíme u šlechty tehdejší na větším díle jen hejskovství a rozmařilost; u dvora si pro tyto vlastnosti pevnou posici nezjedнала a lid pro přituzování poddanství viděl v ní spíše svého utlačovatele než cokoliv jiného. —

Stavové čeští, kteří v XVI. stol. obávali se nebezpečí absolutismu a centralisace, neznali k zamezení toho jiného prostředku, leč podvrácení autority vladařské a zničení těch základů, na nichž moc koruny spočívala. Ideálem šlechty byla naprostá oligarchie doby Jagellonské, jak ji uzákoniti chtělo přátelské snesení z r. 1547. Při dvoře za těchto okolností nabýval vrchu vždy více a rozhodněji směr opáčný. A tu postavily se proti sobě příkře dvě protivy: absolutismus a šlechtická republika, mezi nimiž za daných, právě vylíčených, poměrů narovnání nebylo více možné. Stačiloť protivy tyto samy o sobě k velikému konfliktu; u nás, jak již podotknuto, mísily se k nim ještě také rozdíl v náboženství a do jisté míry i otázka jazyková.

Co náboženství se týkalo, jest nepopíratelné, že ve druhé polovici XV. a v první polovici XVI. století katolicismus nalezal se v Čechách i na Moravě ve hlubokém úpadku. Co nuntius papežský Commendone psal r. 1561 o bídých poměrech katolického náboženství v Němcích, platilo ještě větší měrou o zemích našich. Jenže u nás rozklad začal o mnoho let dříve. Pokud hynoucí katolicismus měl co dělati jen s utrakvismem, nebyl špatný stav jeho tak patrný, protože utrakvismus sám, přes to, že většina národa se k němu hlásila, byl touto dobou v tom ještě hůře. Zavinila to jeho nejasnost a neurčitost. Když však v Němcích povstal Martin Luther a utrakvisti, se stavem svým nespokojení, houfně přihlašovali se k jeho učení, začínalo postavení katolicismu býti zoufalé. Nejen luteranismus, v zevním rozšiřování své nauky velmi energický, ale také Jednota bratrská dotíraly silně na domněle hasnoucí církev římskou.

Katolická dynastie habsburská snažila se z počátku tento proces zadržeti. Doufala docílití toho podporou těch zbytků starého utra-

kvismu, které ještě nezplynuly s luteranismem. Ale do mrtvoly těžko bylo vdechnouti nový život. Proto se od toho upustilo, a dynastie proti návalu luteranismu a bratrství jala se křísiti životní sílu náboženství katolického. I to se zdálo zprvu býti počínáním marným. Ale jen zdálo. Ve skutečnosti toho času v církvi samé bývalá nejasnost ustupovala určitosti, bývalá bojácnost rozhodností. Založení řádu jesuitského a koncil Tri-dentský značí největší převrat v církvi katolické. U nás přistoupilo k tomu ještě znovuojsazení arcibiskupského stolce, 140 let osiřelého. Byl to skutek velikého dosahu. Působením nových arcibiskupů a škol jesuitských nastával mezi katolíky obrat, a sice, hledíme-li k předešlému rozkladu, neobyčejně rychlý a rozhodný. Zevně sice katolíkům vyznavačů tak mnoho nepřibývalo, ale za to ti, kteří se k církvi hlásili, nabyli pevné organisace a jasného vědomí o svých cílech. Katolíci byli pořád ještě v nepatrné menšině v zemi, ale každý z nich něco vážil. Mimo to měli od počátku vlády Rudolfovy podporu dvora zaručenou.

Luteranismus naproti tomu zevně se šířil ustavičně, ale vnitřní pevnou organizací dáti sobě nedovedl, ani ve chvílích velmi příznivých. Také spojení jeho s Jednotou se nedařilo. Bylyť mezi luterány a bratřími ve věrouce i řádech podstatné rozdíly, a pak na žádné s obou stran nebylo k upřímnému a trvalému spojení mnoho chuti. Jestliže se vlivem vynikajících mužů přece na chvíli povedlo, bylo čistě zevní a netrvalé. Právě jednání o konfessí 1575 a o majestát 1609 poučuje nás o vzájemném poměru mezi luterány a Jednotou velmi nepěkně. — V jedné věci obě strany byly svorny: v boji proti katolickému dvoru, jakožto hlavnímu podpůrci vzrůstající katolické církve. Jako páni z jednoty Zelenohorské z politických příčin zvedli odpor proti

králi Jiřímu a dovedli odporu tomu vtisknouti ráz náboženský: tak učinili protestantští stavové v 17. století. Politická oposice stavovsko-oligarchická, jala se bojovati proti absolutismu dvora pod praporem náboženství, a tím pro snahy své, jinak čistě šlechtické a stavovské, nabývala také půdy i v těch vrstvách národa, které šlechtu nenáviděly. Ale ovšem přirozené spojení toto nebylo, a také k výsledku nevedlo.

Jazyková otázka v boji na život a na smrt, který nastával mezi principem stavovsko-protestantským a absolutisticko-katolickým, měla úkol poměrně menší, ač ne bezvýznamný.

Naznačil jsem již svrchu, že nepatřím k těm, kdož za to mají, že teprv 30letou válkou nastávaly přeměny v národnostních poměrech ve prospěch obyvatelstva německého. Po zdání mém, (kteréž sdílí také mnozí jiní), začalo se rozšiřování národnosti německé ve veliké míře v Čechách i na Moravě již ve století XVItém, tedy v době, kdy podstatou svou byla koruna naše co do jazyku výlučně českou. Nepatřím však také k těm, kdož toto bez hluku, tiše a poneháhu prováděné rozšiřování německé národnosti v XVI. století měří dle toho hlediska, které máme my o národnostní otázce na konci století XIXtého. Scházelať zajisté v XVItém věku při proměnách národnostních a jazykových ona vědomá účelnost, která charakterisuje naše století.

Známa a často citovaná jsou slova Bartoše Písaře, že Luther je větší muž než sv. Bernard, sv. Augustin a sv. Tomáš Aquinský, poněvadž žádnému z otců církevních se nepovedlo takový div způsobiti, jaký Luthrem se stal, že totiž národ německý „od dávných časův Čechům a Moravanům zlostný a nepříznivý“ ku přijímání pod obojí se obrátil a skrze to Němce s Čechy a Moravany v přízeň a milost uvedl

beze všech nesnází. Co Bartoš Písař tuto napsal, souhlasilo s tehdejším veřejným míněním. Stal se v říši div, kterýž Čechům připadal býti tím větším, ježto křižácká tažení Němců proti husitům byla ještě v živé paměti. A teď byli oba národové v náboženství za jedno! Do Němec chodili Čechové pro učení a poučení, ve Wittemberce bylo zřídlo, z něhož se napájeli, a z toho vznikla snášelivost národnostní mezi Čechy a Němci, kteří nedávno zuřivě proti sobě stáli. Ani Jednota bratrská, samorostleji se vyvinuvší, neubránila se obecnému proudu a hledala spojení s Wittemberkem, Vratislaví a Strasburkem.

Luteranismus, velmi se v Čechách i na Moravě rozšiřující, potřeboval kněží, a bral je odtud, kde jich bylo s dostatek, t. j. z Němec. Tím se stalo, že nynější německé území v severních Čechách již koncem XVI. století začalo pouenáhlu bráti na sebe tutéž podstatu a rozměry, které má nyní. Přesvědčil jsem se o tom studiem místních poměrů v severních Čechách sám. Způsobil to hlavně horlivý styk se sousedstvím nábožensky spřízněným a vliv luteranských kněží. To jest nepopíratelno*). Ale byly v nynějších německých krajinách Čech také okrsky, do nichž v XVI. století působením katolických vrchností luteranismus nevnikl, avšak i v těch se toutéž dobou šířil jazyk německý. A sice opět působením kněží katolických, kteří, při nedostatku

*) Vedle jiných dokladů viz spisek R. Wolkanů v Nordböhmen u. die Reformation. Für die Feste u. Freunde des Gustav-Adolf-Vereines (Barmen 1885). — A. Paudler k němu podotýká (Mitth. des nordb. Excursionsklubs VIII. 309), že nové rozšíření německého jazyka v XVI. stol. připínalo se ke zbytkům němectví, které přetrvaly v severních Čechách bouře husitské. Toto zdání má dosti mnoho pro sebe, aspoň v některých krajinách a městech.

sil domácích, bráni byli také z ciziny; hlavně ti věrní víře své, kteří nepřidali se k Lutherovi a musili proto ze Sas a odjinud ustoupiti, našli v Čechách ochrany a útulku.

Než to nebylo všecko. Rozšiřování národnosti německé v XVI. století bylo ještě hlubší. Z jedné strany, jak jsem právě ukázal, způsobil je bez odporu protestantismus, z druhé — katolický dvůr. Dynastie byla německá, celé okolí její také. Již Ferdinand I. přivedl sebou do Čech mnoho rad i úředníků z Rakous a z Tyrol, pak bral sem také řemeslníky, horníky atd. — Dvorní úředníci královští nabývali v zemi časem majetku, na přímluvu krále dosáhli inkolátu a stali se členy stavu, buď panského nebo rytířského. Z domácích šlechticů ti, kdož ve dvorních službách výživy anebo hodností najíti chtěli, bez znalosti německého jazyka se ani v kanceláři ani v komoře neobešli. Králové čeští byli zároveň také císaři německými, a již to dávalo dvoru ráz jiný, ne pouze místní; za Rudolfa II. dokonce dvůr i Praha nabývaly rázu mezinárodního.

S důrazem bylo již od několika spisovatelů poukazováno k tomu, že novějším dějinám Čech, již pro postavení dynastie habsburské, nelze náležitě rozuměti bez znalosti tehdejšího dějinného hnutí v ostatní Evropě. Jest tomu tak, panující proudy politiky evropské odrážejí se v dějinách naší vlasti velmi mohutně: v jazykovém ohledu protestantismus přinesl sebou národnost německou, katolický dvůr internacionálnost, kteráž v Praze vedle španělštiny a vlastiny jevila se rovněž hlavně němčinou. V 16. století byly v Čechách již rodové šlechtictví, kteří byli původem i jazykem úplní Němci a česky ani neuměli. Usadili se zde většinou vlivem dvora, ale pak někteří přidali se ke hnutí stavovsko-

protestantskému, kteréž tím se stávalo také národnostně smíšeným.

Nicméně, když šlechta octla se pro zásady politické v opozici proti dvoru královskému, a když opozici tu jala se prováděti pod praporem náboženství, přimísila také k tomu zhusta ideu národnostní a vedla náрек na potlačování českého jazyka od dvorní strany. Opakovalo se v Čechách totéž, co se tou dobou dělo i jinde. Ve Španělských veliká opozice vzrostla proto, že Karel V., přijeda do země, obklíčil se radami svými z Burgundska, v Rakousích stavové horlili proti španělským rádcům Ferdinanda I., v německé říši proti cizincům při dvoře Karlově, v Čechách proti Vlachům, Španělům a hlavně Němcům při dvoře Ferdinandově, Maximiliánově i Rudolfově. Horlení a náрек nevedly však k ničemu. Jediná cesta k nápravě byla, aby stavové čeští sami domohli se rozhodného vlivu při dvoře. Ale to nešlo pro zásadní rozdíl v kardinální otázce politické a pro nedostatek státnických schopností u oligarchů českých. Proto vliv cizích rad stoupal, a sice tak, že i těm několika katolickým šlechticům domácím, kteří u dvora přízně požívali, bývalo to velmi protimyslné, ač jinak z náboženských příčin s dvorní politikou byli v souhlasu a spolu se dvorem v odporu proti velké většině ostatních stavů. Ale ne všickni katoličtí šlechtici toto stanovisko zaujímal.

V těchto bězích, kde principy politické, náboženské i národnostní den ode dne více se zaplétaly s různými interesy osobními, obyvatelstva německého jazyka valně v Čechách přibývalo, ve městech i ve šlechtě. Již i stavům českým věc ze zdála býti povážlivou a odhodlali se na sněmě r. 1615 k usnesení velmi rozhodnému, aby dalšímu vývoji německé populace přítrž učinili. Ale skutek ten nelibil se. Mužové tak radikálně českého smý-

šlení, jako byl Mikuláš Dačický z Heslova, vyslovili se, že „věc již jest zastaralá, obmeškaná, nezhojitelná a nenapravitelná skrze vlastní nedbalost a nesvornost českou.“ Průběh dalších událostí dal Dačickému za pravdu. I po tomto snesení nezměnilo se nic. Ba titěž stavové, kteří na sněmě horlili proti němčině, předtím i potom jednali o alliance u náboženských souvěrců, a ty mohli naléztí a také našli jen v říši německé. Když pak bouře vypukla, bojovali proti dynastii stavové čeští vedle německých a měšťané čeští vedle německých, protože idea nábožensko-stavovská byla mocnější nežli idea národnostní.

Boj dávno připravovaný konečně vzplanul. Rozbroje v domě panovnickém za Rudolfa a slabost vlády Matiašovy dodávaly stavům chuti a naděje, že zvítězí a provedou převrat ve svém smyslu i co dynastie i co politického zřízení se týkalo. Nescházel však mužů, kteří viděli hlouběji a netušili z toho nic dobrého, hlavně pro nejasné cíle a nedostatek pevné jednoty u stavů. Byli sice umlčeni, ale měli pravdu. Oligarchové čeští ve slovích plní odhodlanosti a síly, ve skutcích ukázali se, až na nepatrné výminky, liknavými a zbabělými. Proto také po jedné (a k tomu ještě dosti nepatrné) ztracené bitvě, ztratili vše.

Že vítězná moc státní po bitvě bělohorské užije šťastného obratu k politickým proměnám ve prospěch zmohutnění koruny a moci panovnické bylo nepochybné; tragika události spočívá však v tom, že při této příležitosti za hříchy stavovské oligarchie byl odsouzen celý národ! — Ale i to vysvětluje se, máme-li na paměti, že šlechta povstavší v boj proti dynastii pro oligarchické své snahy, vedla jej pod praporem náboženství. Když pak prohrála šlechticko-protestantská strana, vítěz absolutisticko-

katolický způsobil nejen převrat politický, ale i náboženský. Tím se stalo, že za stavy vytrpěl celý národ a že utrpení jeho přeneslo se u českého obyvatelstva také na stránku jazykovou a národní.

* * *

Boj absolutismu proti nadvládě stavovské nikde skoro v celé Evropě neodbyl se hladce; ale převrat, jaký v Čechách a na Moravě nastal, když nadvláda stavovská byla r. 1620 zlomena, jest svého druhu jediný. Proto také absolutismus, který všude jinde proti oligarchii se jevil býti pokrokem, u nás zanechal stopy neblahé.

Stát český byl státem stavovským, protestantským a českým; co teď následovalo, učinilo z něho pravý opak všeho toho. Udály se proměny radikální ale, když jsme přihlédli k vývoji věci v XVI. století, dávno připravované a tudíž vysvětlitelné. — Právní základ k novému stavu věci dán byl obnoveným zřízením zemským, pro Čechy r. 1627 a pro Moravu o rok později vydaným. K němu přistupovaly četné doplňky a vysvětlivky, čili deklaratoria a novelly, r. 1640 v jeden svod uvedené, ale postupem času vždy nově doplňované. Než převrat takto způsobený nemusil byti trvalý.

Stavovská revoluce z r. 1618 skončila sice bitvou bělohorskou, ale z ní vyvinula se evropská válka třicet let trvající. V boji tomto, pod praporem náboženství vedeném, několikráte šlo o existenci rodu habsburského. A není také pochybnost: kdyby se spojeným nepřátelům bylo povedlo rod habsburský dokonale potříti, také otázka česká byla by nabyla jiné tvárnosti. Každé vítězství Švédů a Francouzů, protestantským emigrantům českým po cizině roztroušeným dávalo naději, že se zase do vlasti navrátí a obnoví staré řády předbělohorské. Také při

jednání o Westfálský mír jednou z velmi důležitých otázek bylo, jak naložiti s českou emigrací. A ještě roku 1648, v posledním roce války, když učiněn od Königsmarka odvážný útok na Prahu, emigrace čerpala z toho naděje pro své záměry. Ale marně. Během války třicetileté nepodařilo se Švédům a Francouzům moc rodu habsburského zničiti a tudíž nebylo možno císaři Ferdinandovi III. výminky míru prostě diktovati. Westfálským mírem odňata emigraci veškerá naděje a možnost na návrat do vlasti a obnovu starých řádů; tímto mírem teprve bělohorské vítězství královské moci nad mocí stavovskou, katolicismu nad protestanstvím, utrakvismu nad češtinou bylo trvale a na jisto zabezpečené.

Proto také Westfálským mírem začíná se nová doba dějin českých i moravských, doba, v níž na místě starého stavovství panství došel absolutismus, na místě protestantství katolicismus a na místě češtiny jazykový utrakvismus.

Úkolem dějepisce této nové doby našich dějin jest i bude, aby vylíčil, jak po trvalém zabezpečení bělohorského vítězství mírem Westfálským zmohutnělá moc koruny připravovala ponenáhlu ale určitě cesty úplnému absolutismu moci panovnické, jak vymítla ze země poslední zbytky kacířství a postavila ji na základ přesně katolický a jak idea jazykového utrakvismu (založená na faktických poměrech v zemi nastavších), z počátku nevědomě a neurčitě, potom s rozhodnou účelností měnila se v nadvládu jediného jazyka, ale ne již českého, nýbrž německého. — Tento postup dá se stopovati zřetelně a jasně, až do posledních let XVIII. století. Pak nastala reakce.

Nejprve výlučný a jedině oprávněný kato-

licismus ustoupiti musil před tolerancí vyznání nekatolických. Z tolerance vzešla rovnoprávnost pro všechna vyznání. Potom stavové jali se proti absolutismu moci panovnické dovolávat se svých práv; z toho po velikých převratech vznikly nynější řády ústavní. Konečně jazyk český vymaňoval se z nadvlády jazyka německého, ale — za radikálně změněných poměrů — nežádal již předbělohorské výlučné panství pro sebe, nýbrž přesně provedený rovnoprávný utrakvismus, jak jej stanovilo obnovené zřízení. Z toho vzešly národní i jazykové boje, dosud nevyřízené a neukončené.

Dějepisec nové doby našich dějin nesmí, vedle těchto stěžejných bodů, zanedbávat také líčení proměn společenských, národohospodářských a kulturních, poněvadž jen tehdaž, rozumíme-li těmto věcem, můžeme správně vysvětliti vývoj hlavních a zásadních směrů politických, náboženských a národních.

Jak viděti, čeká dějepisce nové doby práce veliká a upřímně řečeno zhusta neveselá i trapná. Snáze jest sepisovati a snáze dojíti oblíby u čtenáře líčením slavných a skvělých činů velikých dob, než chvil těžkých, plných zápasů, protivenství a všech možných neřestí. Ale potřeba velí neděsiti se práce a podstoupiti pro ni také protivenství. Vždyť jasno jest, že celý nynější veřejný život ve všech mnohotvárných stránkách svých, politických i kulturních, v Čechách i na Moravě, u Čechů jak u Němců, jest výsledkem toho vývoje, který se udál u nás od té doby, co vítězství bělohorské bylo trvale zabezpečeno mírem Westfálským a co země naše absolutismem, katolicismem a utrakvismem dostaly docela nový, od řádů předbělohorských co nejpodstatněji se uchylující ráz. Vyložiti tedy vývoj veřejného života v Čechách i na Moravě od míru Westfálského jest tolik, jako po-

dati klíč ku porozumění nynějšího života a snah přítomných. A o to chceme se pokusiti v následujícím vypravování.

Mnoho mluvívá i píše se o objektivitě čili nestrannosti ve spisech historických. Neschází hlasů, a sice i od vynikajících historiků všech národů, že objektivita jest věcí nemožnou, protože spisovatel nemůže zapřítí své vlastní já, nemůže potlačití své přesvědčení politické, národní i náboženské. Proto prý každý spis historický jest zbarven vlastními názory spisovatele a nemůže býti leč jednostranný, subjektivní. Nechceme popírati váhu těchto slov a částečnou jich oprávněnost. Ale na druhé straně nesmíme zapomínati, že, má-li historické spisování sloužiti vědecké pravdě a vedle toho i politickému vzdělání, nesmí býti malováno dle zalíbených vidin a citové stránky autorovy.

V díle historikově patrnou musí býti snaha, pověděti pravdu, byť i subjektivnímu názoru jeho byla nemilá; jen tak dá se docíliti nestrannost ne sice naprostá, ale aspoň ta, která lidské vůli jest dosažitelná. Že jest to možno, toho novověké dějepisectví hojně podává doklady. Vizme jen jak mnozí nynější dějepiscové francouzští, osobně demokrati a republikáni, píšou o „velké revoluci.“ Jak liší se střízlivá objektivnost jich od chválořečnictví, kterým obsypávali revoluci spisovatelé dřívější, kteří byli, jako ku př. Thiers, smýšlením royalisté! A podobných dokladů v anglickém, německém i slovanském (zvláště polském) dějepisectví nalézti lze více. — Na tom přestáváme; řekli jsme dosti, aby zřejmo bylo, jakého jsme v té věci názoru a čím se chceme při své práci řídit.

